

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE
KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT, STAD EN PROVINCIE

DECEMBER
1949

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

22^e JAARGANG
N° 12

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8

EXCURSIE UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK.

Wij herinneren nog eens aan de excursie naar de Universiteitsbibliotheek aan de Wittevrouwenstraat, op 21 Januari a.s. De deelnemers wordt verzocht om 3 uur in de Universiteitsbibliotheek aanwezig te zijn.

Na een korte inleiding zullen middeleeuwse handschriften der Utrechtse school en wiegedrukken van Utrechtse drukkers worden getoond en toegelicht.

DE PAULUS ABDIJ.

Begin November brachten mijn werkzaamheden mij bij de Rentmeester van de Ridderlijke Deutsche Orde, Jhr. J. de Jonge van Zwijnsbergen, ter bespreking van een wijziging van het gebouw van de Orde.

Een der vertrekken moest belangrijk veranderd en een Archief-ruimte bijgemaakt worden, waarvoor graafwerk tot een tamelijke diepte nodig was.

Dit leek mij voor de geschiedenis van Utrecht zeer belangrijk en wel, omdat het bekend is dat op het terrein omsloten door de Korte Nieuwstraat—Hamburgerstraat—Nieuwe Gracht en Trans eertijds een zeer belangrijk gebouw „de St. Paulus Abdy” gestaan heeft — en juist op de plaats van de graving was het te verwachten dat daarvan resten te voorschijn zouden komen.

Van de St. Paulus Abdij (O.S.B. Later Regul. Kann.) is maar heel weinig bekend. Wat er van over is, is zeer weinig, maar hoogst belangrijk, t.w. de 2 stuks kapitelen thans aanwezig in het Centraal Museum.

Bekend is dat tijdens Bisschop Bernulphus (20ste Bisschop van Utrecht † 1054), de Abdij Hohorst te Amersfoort werd opgeheven en in Utrecht opnieuw werd bevestigd.

Van vorm en grootte is niets tot ons doorgekomen, totdat in 't vorige jaar bij de verbouwing van een perceel in eigendom van

de fam. Molenaar aan de Korte Nieuwstraat enige funderingen daarvan gevonden werden, die in tekening zijn gebracht en in het Gemeente Archief voor iedere belangstellende ter inzage liggen.

De verbouwing in het gebouw van de R.D.O. gaven ons echter verschillende en belangrijke gegevens te zien van deze voor Utrecht in de middeleeuwen zo belangrijke Abdij.

Gevonden zijn de oostmuur van de zuidelijke arm van het transept — waarin een kleine Absis, aan de binnenzijde rond, van buiten de vorm van een halve zeshoek. In deze Absis was bewaard de onderbouw van een daar gestaan hebbend altaar en een gedeelte van de vloer. Aangesloten aan deze resten werden nog gevonden de fundering met een gedeelte opgaand werk van de zuidelijke afsluitmuur van het koor en wel over een lengte van ± 6 M.

Juist bij de aansluiting van deze koorwand aan de oostelijke transeptwand bevond zich een putje waarvan vorm en plaats doet denken aan de afvoer van een piscine waarvan de plaats in het koor bepaald wordt door een in de wand uitgespaard afvoerkanaaltje.

Aan de buitenzijde, in de hoek gevormd door beide hiervoor genoemde wanden, werden nog een zestal tufstenen graven gevonden. Een en ander werd opgemeten, in tekening gebracht en gefotografeerd. Door deze vondst weten we al weer iets meer over de Abdij en zo ziet men, dat door opletten bij kleinere gravingen toch voor de geschiedenis van Utrecht belangrijke zaken gevonden kunnen worden. Een woord van dank aan de Rentmeester van de R. D. O. voor het geduld waarmede hij het oponthoud in de bouw gedragen heeft en voor zijn bijzondere medewerking is hier zeker op zijn plaats.

Omdat de fundering over een hoogte van ± 60 c.m. niet behoeft te worden weggebroken, blijft de grondvorm van dit gedeelte van de Abdij voor het nageslacht bewaard.

Utrecht, Nov. 1949.

W. STOOKER.

HET KASTEEL AMERONGEN.

De historie van een land of gewest wordt geschreven door mensen, maar gebouwen en landschappen kunnen daarbij eeuwen trotserende „illustraties” zijn. En de nakomeling die dan jaren of eeuwen later die historie wil beschrijven kan in dat onroerend goed zijn uitgangspunt nemen al zal hij dan altijd weer terugkomen bij de mensen, die het gestalte gaven.

In de provincie Utrecht is *Het kasteel Amerongen* zo'n belangrijke „illustratie” en het is daarom verheugend dat bij de N.V. Leiter-Nypels te Maastricht door A. W. J. Mulder, wetenschappelijk assistente bij het Koninklijk Huis-Archief en conservatrice van het Oranje-Nassau Museum, aan dit huis en zijn bewoners

een uitvoerige studie werd gewijd. Het is een voornaam en fraai boekwerk geworden dat met een kleine vijftig voortreffelijke illustraties is verlicht.

De schrijfster heeft voor dit werk kunnen putten uit gegevens uit het archief der Van Reede's, dat zich in het Kasteel te Amerongen bevindt en dat tijdens de jaren 1943 en 1944 door de familie Bentinck geheel voor haar open werd gesteld. Ook werd uit enige gedrukte bronnen geput, zodat de lezer reeds bekende feiten uit de geschiedenis van Huis en bewoners naast nog nimmer gepubliceerde bijzonderheden vindt.

Het huis zoals wij het nu nog kennen, werd op fundamenten van het oorspronkelijk op dezelfde plaats gebouwde middeleeuwse slot, opgericht door Godart Adriaan van Reede en zijn gemalin Margaretha van Turnor, nadat het oorspronkelijke gebouw door de Fransen in 1673 werd verwoest. De stichting heeft veel doorzetting gevraagd vooral van Vroefwe Margaretha, die de vorderingen bij het bouwen nauwkeurig volgde en die tijdens afwezigheid van haar echtgenoot op alle uren van de dag op het werk kon worden gevonden. Vaak was zij al om half zeven 's morgens op het dak en als zij eens naar Den Haag of Utrecht was geweest was haar eerste zorg om bij terugkomst te Amerongen, naar het werk te gaan zien. Zij doet trouw verslag van de vorderingen aan haar gemaal, en dat zij niet alleen in naam de dagelijkse leiding had blijkt wel als zij schrijft: „Ick sal ze nu wat kort op de hacke sitten, hetwelcke noodich sal sijn, want de dage korte seer en wij hebbe vuyl weer te verwachte.”

Voor het vervaardigen van de stenen werd een eigen steenbakkerij gebouwd, alwaar in twee steenovens de benodigde stenen werden vervaardigd.

„Zoals het Huis te Amerongen er nu nog staat is het, niet alleen van buiten, doch ook van binnen een echt-zeventiende-eeuws gebouw. Het is een toonbeeld van oud-Hollandse voornaamheid en teruggetrokkenheid. Men vindt er geen verheerlijking van buitenlandse stijl. Godard Adriaan zelf is ook geheel het type van de Nederlandse regent uit het eind der 17de eeuw. Hij gebruikt geen vreemde taal in zijn correspondentie, hij moet niets hebben van uiterlijke fraaiïgheden, doch hij weet zich steeds waardig te gedragen als representant van de Heren Staten en van de Prins van Oranje. Huis en man behoren bij elkander en beiden vertegenwoordigen een bepaald type, uit een bepaalde tijd. In de waardering van dit bouwwerk ligt tevens opgesloten de waardering van de man wiens schepping het is geweest.” De archieven hebben helaas niet onthuld wie de plannen heeft vervaardigd.

Maar de geschiedenis van Amerongen vangt vroeger aan. Ook die alleroudste geschiedenis wordt vermeld. Uit de duisternis van het verleden komt de naam waarschijnlijk voor het eerst in 1126

naar voren als een acte van het Rijksgerecht vermeldt dat Bisschop Godebald van Utrecht wordt veroordeeld de moerassige gronden aan de oorsprong van de Eem, gelegen aan de voet van de Utrechtse heuvelrug, die eigendom waren van het Utrechtse Domkapittel, terug te geven aan de Domproost. Dit geschiedde op bevel van Keizer Lotharius II.

De burgerlijke rechtspraak werd uitgeoefend door graven; als zodanig wordt in 1166 melding gemaakt van een zekere Thericus.

In 1286 is het Huis te Amerongen, dat een versterkt huis werd, omgeven door grachten en voorzien van sterke muren, een Hollands leen geworden. Met de onmiddellijke omgeving was dat niet het geval. En het feit dat Huis en Heerlijkheid niet dezelfde leenheer hadden gaf nog al eens aanleiding tot moeilijkheden.

Van de oudste bewoners is weinig bekend en ook van het middeleeuwse huis weten we zo goed als niets.

In 1557 is de eerste Van Reede bezitter van Amerongen geworden.

Het boek leert ons echter ook allerlei andere zaken uit vroeger eeuwen. Het vertelt over de betekenis van de ridderhofsteden, over hun aantal en over de verschillende jurisdictie, welke kon worden uitgeoefend. Amerongen behoorde tot de Utrechtse ridderhofsteden. Oorspronkelijk was een ridderhofstad een „woning met erf van een riddematige”. Die woning diende versterkt te zijn, zowel ten behoeve van de bewoners als van de omwonenden. De ridder woonde in een huis van steen, terwijl de omwonenden in houten of leemen woningen verblijf hielden. De grachten en stenen binnenmuren moesten het Huis nog sterker maken en bij gevaar verzamelden zich alle in- en omwonenden binnen de ridderhofstad en vond van daaruit de verdediging plaats.

Het begrip ridderhofstad is een specifiek Utrechts begrip. Er werd een lijst van erkende ridderhofsteden aangelegd, waarmee men in 1536 begon en waarop er tenslotte 63 voorkwamen. Amerongen werd in het jaar 1597 erkend. Na 1581 vormde de Utrechtse Ridderschap een gesloten stand.

Uit den aard staat de schrijfster het uitvoerigste stil bij de geschiedenis van het Huis in de jaren dat de Van Reede's er woonden en niet alleen bij de geschiedenis van het Huis maar ook bij de leden van dat geslacht.

De brede belangstelling van de schrijfster maakt het boek zo aantrekkelijk. Want daardoor komt men ook op de hoogte van tal van zaken welke het dagelijkse leven van de bewoners betreffen. Daardoor weet de lezer bijvoorbeeld dat in 1645 reeds een stuk land tegenover de hof te Amerongen werd gekocht om voor „toebax-kamp” in te richten. En als de Prins „het werk” bezoekt, wordt hem — zo lezen wij — door de huishoudster een maaltijd voorgezet, waarover hij zeer voldaan was, en wél: „een verkens

hutsput met knolle en een worst van de os, die ick geslacht heb, daer hij scheen heel wel mee te vrede te sijn, want sprack noch te Dieren van de worst, die hij hier gegeeten had en sij noch van Middachten lieten haelle die ich daer gesonde had."

Een boeiend boek, dat besloten wordt met een beschouwing over de architectuur van wijlen prof. dr. ir. D. F. Slothouwer.

JOAN VAN BROEKHUIZEN.

De stad Utrecht is in haar geschiedenis niet rijk aan dichters geweest en in strikte zin was de dichter Joan van Broekhuizen, die driehonderd jaar geleden, op de 20e November van het jaar 1649, te Amsterdam geboren werd, dan ook geen Utrechenaar, maar hij heeft toch vrij lang in de bisschopsstad gewoond en wordt door sommigen als een typisch Utrechts dichter beschouwd.

Waarom? Ik zou het niet weten, zo schrijft Gabr. Smit in het Utr. Kath. Dagblad. Hij moet in Utrecht een meisje hebben gehad, want hij heeft in Trier een gedicht geschreven waarin hij zijn eenzaamheid beklagt. Die kan hij alleen dragen, schrijft hij, wanneer hij weet dat zij aan hem denkt:

O wonderlijke min! o kragt niet om vertolken!
Met my was 't ook gedaan, en 't leven liet ik hier,
Zoo niet uw gunstig oogh quam dringen door de wolken
En zag van Utrecht af tot binnen 't oude Trier.

Maar hij vond, dat er ook in Vianen aardige meisjes woonden, want een gedicht „Aan de Juffers N.N.", dat hij ondertekende „In 't Bosch van Vianen 1676", bewijst, dat hij ook dáár zijn hart verloren had. Aan „Mejuffrou" Charlotte Lochon, die hij in een ander vers „onder Viaanse boomen by de blanke Lek" zo teder toezingt? Wij weten het niet. Trouwens, ook langs de Vecht liep hij verliefd te dwalen:

O schoone Vecht, die met uw zilverklaare horens
Bewaakt d'aloude pracht der Bisschoplijke torens;
O schoone Vecht, in wie ik mijn behagen vin,
Gij draagt in uwen arm de hoop van mijne min.

In ieder geval: hij woonde in Utrecht gedurende de jaren, waarin ieder jong dichter nu eenmaal verliefd behoort te zijn en daarvan in zoetvloeiende, welluidende verzen behoort te getuigen. Dat deed hij dan ook. Al heeft die zelfde verliefdheid binnen Utrecht hem haast zijn leven gekost, want hij werd er bijna gedood in een duel, waarvan verder niets bekend is.

Dit is alles wat in Broekhuizen's verzen over Utrecht te lezen valt. Maar wij weten toch nog wel wat meer over zijn verhouding tot de stad.

Wij weten eerstens hoe hij er kwam. Hij werd in Amsterdam

geboren en stond — daar zijn vader spoedig na zijn geboorte overleed — onder voogdij van een oom, die hem naar de Latijnse school deed. Hij maakte er voortreffelijke vorderingen en bleef zijn gehele leven een zeer bekwaam latinist, hetgeen blijkt uit zijn latijnse verzen en zijn bewerking van Propertius, maar zijn oom vond, dat er met dergelijke geleerdheid niet genoeg te verdienen viel en deed hem in de leer bij een apotheker. Zijn levensbeschrijver Van Hoogstraten deelt mede, dat hij daar met tegenzin zijn tijd besteedde aan „het koken en smoken, het wassen en plassen”, totdat hij op de vlucht ging en dienst nam als cadet bij de infanterie. Al spoedig werd hij tot vaandrig bevorderd en bracht de krijgsdienst hem in Vlaanderen, Brabant en Duitsland; in 1673 kwam hij weer naar Amsterdam, waar hij benoemd werd tot luitenant over een vendel van de stadsbezetting. Het jaar daarna maakte hij als officier van de zeesoldaten onder Michiel Adriaensz. de Ruyter een tocht naar de Franse bezittingen in Amerika.

Nog waren zijn omzwervingen niet ten einde, want tot aan de vrede van Nijmegen in 1678 diende hij in ons land en Duitsland — o.a. te Trier — waar hij verschillende belegeringen meemaakte, maar in 1678 kwam hij in Utrecht. Hij had hier een uiterst aangenaam garnizoen — overigens niet alleen door het meisje, dat hij in Trier zo smachtend bezong. Aan de universiteit vond hij hier de beroemde professor Grevius „die uitmuntende in alle soorten van wetenschappen der stede tot groot sieraedt strekte, en uit alle de gewesten van Europa meenigte van jongelingen naar zich trok, die zich naer deze merkt van wijsheit begaven, om verrijkt met edele wetenschappen weder in hun vaderlant te keeren.”

De jonge officier bracht op de kamer van deze hooggeleerde heer vele uren door, praatte met hem over zijn Propertius-vertaling en over vele andere dingen, want hij was ongemeen leergierig en daarenboven een zeer aangenaam, levendig causeur. Aan deze Utrechtse jaren bleef hij altijd de prettigste herinneringen behouden.

Hij bleef hier tot hij in Amsterdam als hopman werd aangesteld. In 1697, na de vrede van Rijswijk, werd hij gepensionneerd en huurde hij te Amstelveen „eene hof verzien van bequame woning”, die hem overigens weinig geluk bracht: hij werd bedlegerig, sukkelde meer en meer, werd voortdurend somberder en stierf de 15de December 1707.

Zijn letterkundige nalatenschap was niet groot, — zeker niet voor zover het zijn aandeel in de Nederlandse poëzie betrof, want hij schreef — naast zijn uitgaven van Propertius en Tibullus — een aanzienlijk aantal latijnse verzen, die zonder twijfel fraai zijn. Wat zijn Nederlandse gedichten betreft: vijf jaren na zijn dood werden zij door zijn vriend Dirk van Hoogstraten uitgegeven,

voorzien van een interessante levensbeschrijving. Het zijn er nog geen dertig: enkele herderszangen in de geest van zijn tijd, charmante idylles van verliefde herders en herderinnen, die in een sierlijk opgetuigd, maar tegelijk uiterst helder waargenomen Vecht- of Lek-landschap elkaar smachtend toezingen. Die herderszangen zijn niet bijster belangrijk, maar ze zijn toch beter dan de meeste andere uit die tijd. En waar hij die modestijl durfde loslaten, blijkt nog veel duidelijker, dat hij zich gunstig van zijn tijdgenoten onderscheidde: in zijn sterkste momenten schreef hij een helder, fijn gedicht van grote bekoorlijkheid, zoals de „Morgenzang”. Daarin is hij op zijn best, — geen groot, maar in ieder geval een zuiver dichter, wiens stem in het vaak wat plechtstatige zwaar orgelende koor der Nederlandse poëten iets laat weerklinken van het hoge leeuwerikslid.

UNIVERSITAIRE INSTITUTEN.

De inrichting van het Psychologisch Laboratorium aan de Wittevrouwenstraat 9 was nodig geworden doordat in 1918 de psychologie een zelfstandig onderdeel van het Utrechtse hogerop onderwijs was geworden. In dat jaar werd een lector in de experimentele psychologie aangewezen, wiens leeropdracht vier jaar later aan een professoraat werd verbonden.

Tot in 1923 kon de hoogleraar gebruik maken van een werk-kamer in de psychiatrisch-neurologische kliniek aan de Nicolaas Beetsstraat. In dat jaar werd hem echter het grootste deel van het huis Wittevrouwenstraat 9, dat juist door de kunsthistorie „en de classieke studie” verlaten was, ter „beschikking gesteld.” De beide voorkamers der eerste verdieping — zo schrijft de heer G. A. Evers in de *Sol Iustitiae* — waar het instituut voor middeleeuwse geschiedenis tot 1930 was gehuisvest, bleven en zijn nog bij de universiteitsbibliotheek in beheer en werden als juristen-leeszalen ingericht.

Het huis is het af en toe vergroote wachtgebouwtje der militaire paleisbewaking en bestond aanvankelijk uit slechts een lokaal voor de manschappen en een daarachter gelegen kamer voor de officieren. In 1834 werden de tegenwoordige perceelen Wittevrouwenstraat 1—9 met een deel van den grond, waarop het zeer breede inrijhek, weleer de hoofdingang tot het paleis, stond, door het rijk onderhands voor 6000 gulden verkocht. Ter plaatse zijn toen particuliere woningen gebouwd, eensdeels door een verdieping op de voormalige keukens van het hof en op het wachthuis te zetten, anderdeels door aanbouw op de plaats van het toegangshek. In het midden moest een doorgang blijven bestaan, om het oude administratiegebouw der universiteitsbibliotheek te kunnen bereiken. Eerst in dien tijd is de nog bestaande groote poort aan de Witte-

vrouwenstraat verrezen. Het verbouwde wachthuis, waarin een particuliere kliniek der professoren Donders en Snellen gevestigd was, werd in 1879 door het rijk voor f 14.475.— teruggekocht. De inrichting als tandkliniek in 1895 vereischte de aanbouw van een paar flinke zalen, onder en boven, aan de achterzijde.

Sindsdien is de indeeling niet noemenswaardig gewijzigd en bevat het gebouw behalve werkkamers voor den hoogleraar, den conservator, de assistenten en den technicus, een ruime college- en een praktikantenzaal.

De „Volkenkunde”, Drift 29.

In 1913 werd een hoogleraar voor de ethnologie benoemd. Aanvankelijk genoot hij gastvrijheid in het pathologisch instituut aan de Pasteurstraat, waar hem tijdelijk een werkkamer was afgestaan. Vandaar verhuisde de hoogleraar in 1916 naar den zolder van het pharmacologisch instiuit, dat toen nog in het voormalige pest-gasthuis Leeuwenbergh aan het Servaasbolwerk gevestigd was, en een jaar later trok hij voor enkele maanden naar een vertrek in het geographisch instituut aan de Plompetorengracht nr. 11. Eerst in 1918 kon een duurzamer verblijf worden aangewezen in de ook al vaker vermelde torenkamer van het universiteitsgebouw. Daar is de volkenkunde gedurende 22 jaar beoefend en haar studie geleid.

In het late najaar van 1940 werd naar het groot schijnende, maar klein zijnde pand aan de Drift verhuisd. Het achterhuis en de bovenverdiepingen zijn bij het aangrenzende leeszalencomplex getrokken. Het oorspronkelijk groote pand werd indertijd ten behoeve van de paleisinrichting voor 21.000 gulden verworven, de diepe tuin in de basse-cour van het paleis opgenomen. Het vertrek, dat de bestemming van koningin Hortense's salon heeft gehad, is thans de kamer van den hoogleraar, waar eens haar slaapkamer was, daar werken nu assistenten. De koningin van Holland heeft er slechts negen dagen en negen nachten, van 14 tot 23 April 1810, verblijf gehouden; keizerin Marie Louise heeft er van 6 tot 9 October 1811 gelogeed. Na af en toe voor verschillende doeleinden te zijn gebruikt, diende het in lateren tijd als dienstwoning van den concierge van het naastgelegen archiefgebouw.

Een bijzonderheid van de Utrechtsche volkenkunde is, dat ze museum noch bibliotheek rijk is. Toch kan ze de vakliteratuur vrijwel volledig aanwijzen, omdat ze over een voortdurend bijgehouden catalogus van het boeken- en tijdschriftenbezit der Nederlandsche openbare bibliotheken beschikt. In dien catalogus staan niet alleen de titels der zelfstandig, in boekvorm, verschenen werken, doch ook die der artikelen in tijdschriften vermeld. De indeeling is systematisch en regionaal, zoodat behalve de vakliteratuur over onderwerpen, de geschriften zoo noodig ook volgens landstrecken worden genoemd. Het alphabetisch deel van den catalogus wijst bovendien de titels op de schrijvernamen aan.